

SPORNÉ SPORY O DIALEKTIKU

Bez zveličenia možno povedať, že k najčastejším, ale azda aj najsilnejším oponentom dialektiky patrí filozofia, ktorá sa snaží o maximálnu formalizáciu vedeckého myslenia, o odstránenie vágnosti filozofického jazyka, a teda aj o zrušenie mnohých filozofických problémov. S týmito protikladnými aspektmi sa nevyhnutne stretáva každý, kto sa dnes zaoberá dialektikou či už preto, aby zdôvodnil jej opodstatnenosť, alebo aby ukázal na jej paradoxnosť a nezlučiteľnosť s požiadavkami logiky, v krajnom prípade aj na jej nezmyselnosť. Na jednej strane s ideálnou požiadavkou úplnej jednoznačnosti našich pojmov (ak je to nespĺniteľné, potom je to v neprospech vedeckého myslenia) a na druhej strane v dôsledku neuznávania nijakej entity, ktorá by bola sama so sebou absolútne totožná s názorom o principiálnej nemožnosti takejto ideálnej jednoznačnosti, najmä pokiaľ ide o obsahovú stránku pojmov. Častou náplňou prác autorov, ktorí sa zaoberajú dialektikou, stáva sa konfrontovanie týchto dvoch východísk.

Podobný postup si zvolil aj Josef Cibulka v práci *Spory o dialektiku*.¹ Hneď prvú kapitolu venuje otázke formalizácie poznania. I keď neskúma problém v celej jeho šírke, možno povedať, že vo vzťahu k dialektike stavia tu niektoré podstatné problémy. Za najdôležitejšiu v tejto súvislosti možno pokladať otázku predpokladovosti nášho poznávania. Autor celkom opodstatnene využíva slabú stránku pozitivistov, ich snahu zbaviť sa akýchkoľvek predpokladov pre svoju filozofiu, a ukazuje, že aj oni vychádzajú z určitých predpokladov, a teda že aj táto filozofia je taká metafyzická, ako je v tomto ohľade

metafyzický dialektický materializmus. Na rozdiel od mnohých autorov, ktorí, aj keď sa hlásia k marxistickej filozofii, s jeho metafyzickou stránkou, teda s jej predpokladanými východiskami nechcú mať veľa do činenia, Cibulka s touto metafyzičnosťou dialektiky vedome počíta a z tejto pozície ukazuje na jednostrannosť, prípadne nedôslednosť filozofie, ktorá sa chce tejto metafyzičnosti vyhnúť. Bolo azda možné ešte dodať, že hlavný argument pozitivizmu (aj empirizmu) proti metafyzickým východiskám marxistickej filozofie je sám metafyzický, pretože aj jeho požiadavka verifikovateľnosti našich pojmov a výpovedí je z hľadiska tej istej požiadavky neverifikovateľná, teda metafyzická.

V tejto časti práce sú zaujímavé a podnetné postrehy. Pri kladnom hodnotení formalizácie vo vedeckom poznávaní ukazuje autor aj na jej hranice. Myšlienka, že heuristická metóda striktnej formalizácie je veľmi vhodná predovšetkým pre oblasti, ktoré už poznáme, prípadne pre cyklické stránky procesov, ale je nepostačujúca v oblastiach doteraz neznámych, je celkom opodstatnená. Je to závažný argument zástancov dialektiky proti absolutizácii jednoznačnosti pojmov a postupov poznávania pri získavaní a určovaní nových poznatkov. V tomto sa prívrženci dialektiky zhodujú s niektorými predstaviteľmi exaktných vied. Ako je známe, tejto otázke venuje pozornosť aj Heisenberg, ktorý ukazuje, že požiadavka mo-

¹ Josef Cibulka, *Spory o dialektiku*, VPL, Bratislava 1968.

derného pozitivizmu každej výpovedi striktné určiť význam a zmysel, požiadavka úplnej logickej jasnosti by pravdepodobne vedu znemožnila.² Z tohto hľadiska Cibulka opodstatnene dochádza k záveru, že ten, kto redukuje metódu na algoritmizovanú metódu, prenecháva ozajstné poznanie dosiaľ nepoznaných vzťahov intuícii a ťažisko vedy kladie do púhej systematizácie toho, čo už bolo poznané (str. 27).

Autor ukazuje na jednostrannosť striktnej požiadavky formalizácie procesov nášho poznávania a snaží sa dokázať, že tento nedostatok a jednostrannosť možno odstrániť dialektikou. Práve tieto autorove myšlienky vzbudzujú pozornosť čitateľa a vyvolávajú jeho záujem o to, ako sa autor v ďalšej kapitole vyrovná s týmito nedostatkami formalizovaných systémov. Žiaľ treba povedať, že druhá kapitola, v ktorej sa tieto otázky majú riešiť pozitívne, nie je na úrovni riešení problémov nadhodených v prvej kapitole, a čitateľa zaiste sklame. Namiesto toho, aby tu autor konkrétne ukázal, ako možno dialektikou prekonať jednostrannosť striktnej požiadavky formalizácie, sústredil sa predovšetkým na interpretáciu jednotlivých prípadov z politickej ekonomie a dejín. Problémy, ktoré autor nadhodil v prvej kapitole, i slub, že sa pokúsi rozvinúť ontologické chápanie systému z hľadiska marxistickej dialektiky (str. 56), ostávajú celkom v pozadí. Do popredia sa dostáva ilustratívny postup, kde autor ukazuje, ako sa dialektický princíp prejavuje počnajúc prechodom od feudalizmu ku kapitalizmu cez umenie narábať v politike hlavným článkom až po názory predstaviteľov KSČS na konfiškáciu a parcelovanie nemeckých a maďarských veľkostatkov, prípadne názory talianskych komunistických predákov na úlohu komunistickej strany v Taliansku. Pritom uvádza také množstvo materiálu, že pre zdôvodnenie myšlienok, ktoré tu chcel vyjadriť, by stačila aj štvrtina z nich. Tiež spôsob, akým interpretuje tento materiál, vzbudzuje dojem, akoby tu nešlo o filozofiu, ale o sociológiu, politológiu, prípadne inú spo-

ločenskovednú disciplínu. Vidno to na príklade, kde vysvetľuje možnosť jednotlivých foriem socialistickej revolúcie. Uvádza tu, že tou mierou, ako sa socialistická svetová sústava stáva hlavnou stránkou protirečenia medzi obidvoma svetovými sústavami, môže nenásilné formy riešenia protirečení, ktoré pôvodne vznikli a uplatňovali sa iba vnútri neantagonistických protirečení socialistickej spoločenských vzťahov, postupne vnášať aj do jednotlivých konkrétnych oblastí sporov medzi oboma svetovými sústavami (str. 86). Nejde, pochopiteľne, o to, či sa to tak realizuje, alebo či sa to tak realizovať bude, ale o to, že takýto postup vzbudzuje dojem, akoby na základe dialektiky ako filozofickej teórie bolo možné rozhodnúť konkrétny postup revolúcie. Je to fakticky práve tak nesprávne, ako bola nesprávna Stalinova snaha, keď chcel bezprostredne z dialektiky vyvodzovať úlohy pre politiku. Ešte zreteľnejšie sa tento postup prejavuje v podkapitole Zákonitosť ako tendencia premeny zvláštneho na všeobecné, v ktorej autor ukazuje, ako v systéme, kde hlavnou stránkou protirečenia je buržoázia, je vojna nevyhnutná a nanajvýš možno ju iba modifikovať, kým vznikom socialistickej sústavy sa situácia mení v prospech mieru, alebo, ako hovorí autor, zabránenie tej ktorej agresii stáva sa podstatnou tendenciou, kým tendencia svetového imperializmu rozpútať vojny stáva sa čoraz podradnejšou tendenciou (str. 88). Je zrejmé, že autor tu podáva skrátenejší výklad určitej teórie vojny. Má právo považovať ho za pravdivý (škoda, že si autor v tejto súvislosti, keď sa už takou formou podujal vykladať dialektiku, vôbec nevšimol postoj terajších čínskych vodcov k tomuto problému, a najmä minuloročné konflikty na sovietsko-čínskych hraniciach), ale zdôvodňovať takto jednu zo stránok dialektiky je problematické, najmä ak ide o odpoveď na otázky, ktoré nadhodil v prvej kapitole.

² Werner Heisenberg, *Fyzika a filozofie*, Praha 1966, 54.

Ak však mám vyjadriť svoj názor na túto problematiku, domnievam sa, že bezprostredne na základe dialektiky nemožno dokazovať, či má vojna v súčasnosti tendenciu podradnú, alebo prevládajúcu. Napokon sotva možno vyvrátiť, že v systéme tých foriem socializmu, ktoré dnes poznáme, je už vojna vylúčená. Je to záležitosť konkrétneho skúmania a historickej praxe.

Uvádzať ďalšie príklady je zbytočné, pretože by to bolo také isté opakovanie, ako sa to robí v knihe. Je to postup vo veľkej miere ovplyvnený tradičným chápaním dialektiky, ako sme sa s ním stretávali najmä v sovietskych učebniciach, ale aj v monografických prácach. Tam, kde by sa mala začať skúmať podstata dialektického spôsobu myslenia, prichádza opis alebo interpretácia určitého spoločenského diania, a to sa považuje za dialektické. Dialektike potom ostáva jedine ukázať, ako je všade obsiahnutá, ako je všetko dialektické.

Pochybnosť vyvoláva aj používanie pojmov antagonistickej a neantagonistickej protirečenia. Je to pojem, ktorý mnohí marxistickí filozofi bežne používajú, ale vymedzujú ho väčšinou na príkladoch. O určenie tohto pojmu sa snaží aj Cibulka. Podľa neho antagonistickej protirečenia sú také, pri ktorých vývin progresívneho pólu likviduje retardujúci pól (str. 96). (Príklad: buržoázia-proletariát.) Neantagonistickej protirečenia sú tie protirečenia, pri ktorých progresívna stránka pretvára stránku zaostávajúcu (str. 91). (Príklad: prechod socialistického družstevného vlastníctva k všeludovému vlastníctvu.) Ak porovnáme obe určenia protirečení aj s uvedenými príkladmi, dochádzame k poznatku, že tie sa pohybujú iba v empirickej rovine a bez uvedenia príkladov by boli sotva odlišiteľné. Ide totiž o to, že ak určujeme protirečenie ako jednotu protikladov, kde jeden protiklad je viazaný na iný protiklad (keď zaniká jeden protiklad a druhý zostáva, tak tento už nie je tým pôvodným protikladom, a teda zaniká aj on), potom z hľadiska požiadavky sa

mého protirečenia každá jednotka protikladov, teda každé protirečenie vecí alebo javu sebanegáciou prechádza v iné protirečenie inej veci alebo javu. Tento proces, ak ho, pochopiteľne, chápeme z hľadiska protirečenia, je neúprosný, nech by už konkrétna forma protirečenia bola akákoľvek. Azda iba z hľadiska niektorých vlastností spoločenských procesov možno označiť niektoré protirečenia za antagonistickej a iné za neantagonistickej. Tieto pojmy nám môžu vyjadriť určitú odlišnosť protirečení v spoločenskom dianí, a teda môžu vystupovať ako pojmy sociológie, prípadne aj inej sociálnej vedy. Ak ich však používame vo filozofickej rovine, tu nimi nemôžeme vyjadriť nič hlbšie, ako vyjadrujeme pojmom protirečenie bez spomenutých prívlastkov. Možno povedať, že pojem antagonistickej a neantagonistickej protirečenie sa nekriticky prevzal z parciálnej teórie o spoločenských javoch a povýšil sa na filozofickú kategóriu. Na záver druhej kapitoly možno teda konštatovať, že zámer, ktorý autor nastolil v predošlej kapitole, nerealizoval sa. V poslednej kapitole síce hovorí, že ontologická koncepcia historicity a sebanegácia systémov poskytuje gnozeológii a sémantike podnet zásadného významu, no analýza tejto ontologickej koncepcie nie je primeraná nadhodnoteným problémom.

Ďalšia časť knihy nie je prostým pokračovaním predošlých kapitol, ale tvorí samostatný celok. V prvej kapitole sa stručne zapodieva fenomenológiou a existencializmom, druhá kapitola obsahuje niektoré úvahy o marxistickom chápaní determinizmu a slobody. V časti o fenomenológii autor kriticky poukazuje na jej odmietavé stanovisko k predpokladu objektívnej existencie reality a prijímaniu predpokladu, že bytie je to isté, čo prezentovanie sa vo vedomí. V tomto Husserlovom postupe vidí autor obohatenie subjektívnoidealistického východiska. Ak vychádzame zo stanoviska marxistickej gnozeológie, musíme povedať, že autorova poznámka o vnútornej antinómii idey bez-

prostrednej istoty, ktorá spočíva v tom, „že vo chvíli, keď je môj vlastný zážitok predmetom môjho poznania, nie je už mojím bezprostredným zážitkom“, je celkom oprávnená. V tomto bode marxistická gnozeológia je skutočne všestrannejšia. Táto časť je však v systéme práce dosť osamotená. Zaujímavé otázky vo vzťahu k marxistickej filozofii, najmä gnozeológii, zostávajú iba nadhodené. Na túto časť čiastočne nadväzuje stať o existencializme, a to predovšetkým pokiaľ ide o otázku slobody, v ktorej stručnom skúmaní sa pokračuje v druhej kapitole. Poznámky o existencializme sú veľmi stručné a ilustrujú ich predovšetkým myšlienky zo Sartrových umeleckých diel. Tu možno dodať, že príklady sa opakujú. Myslím si, že interpretácia niektorých myšlienok z hry *Muchy* je zbytočná, pretože tu ide o myšlienku nezávislosti ľudskej slobody od vonkajšej determinovanosti, ktorú autor ilustroval už hrou *Diabol a pánboh*.

V časti o slobode, ako sa chápe v marxizme, sústreďuje autor pozornosť najmä na kritický pohľad zjednodušovania tohto chápania. Správne namieta, že chápanie slobody ako poznania nevyhnutnosti je mechanistické, ťažko však pochopiť, prečo z toho obviňuje Plechanova a nie Engelsa, ktorý túto formuláciu v systéme marxizmu

vyslovil skôr ako Plechanov. Na druhej strane toto určenie slobody je nepochybne mechanistické, keď ho berieme ako úplné. Keď ho však berieme iba ako východisko, pričom nezabúdame, že u Engelsa nevyhnutnosť jestvuje len v jednote s náhodnosťou, potom jeho mechanizmus nie je už natoľko zreteľný. Vo filozofickom systéme, v ktorom sa predpokladá, že jednotlivé veci a javy na seba navzájom pôsobia, a marxistická filozofia je takou filozofiou, poznanie vonkajších procesov musí byť imanentnou zložkou v chápaní slobody. Mechanistické pochopenie slobody, ktoré sa v marxistickej literatúre vyskytovalo a ktoré autor právom kritizuje a ukazuje na jeho paradoxnosť, bolo dôsledkom celkového pomechaničenia dialektiky, a teda aj nevyhnutnosti a slobody. Možno iba súhlasiť s myšlienkou, že za kulisou dialektiky, za kulisou vyzdvihovania aktivity človeka sa skrývala idea mechanistickej nevyhnutnosti, ktorou sa zdôvodňovala celá politická prax, čiže zdôvodňoval sa, aj keď sa to zdá paradoxné, voluntarizmus.

Na záver tejto časti knihy možno povedať, že je adekvátnejšia riešeniu vytýčeného problému ako prvá časť.

Michal Suchý

PREŠOVSKÉ FILOZOFICKÉ ŠTÚDIE

Siedmy ročník Zborníka Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove je v nepriľiší bohatej histórii filozofie na Slovensku nesporne udalosťou. Predstavuje sa ním mladé — čo do tradícií, ale aj v mnohom inom ohľade — vysokoškolské pracovisko špecializované na filozofiu, jediné dnešné mimobratislavské pracovisko tohto druhu. Bez nadsádzky možno už úvodom povedať, že prešovské *Filozofické štúdie* sú nepochybne príslubom životnosti a tvorivej schopnosti tohto nového ohniska filozofie na Slovensku. Nie je to zdvorilostné konšta-

tovanie už aj preto, že to nie je konštatovanie bez výhrad. Treba ho však už tu vysloviť, lebo vyjadruje, aj keď v abstraktnej forme, to základné, čo chce recenzent povedať.

Pokiaľ ide o celkový ráz zväzku, žiada sa upozorniť na dve okolnosti: V zborníku publikovali nielen pracovníci katedry, ale aj iní autori, či už z prešovskej Filozofickej fakulty alebo i zahraniční. Pri týchto príspevkoch mala reakcia aspoň stručnou poznámkou predstaviť autora a uviesť dôvody, pre ktoré publikuje jeho